

İSLAMÎ FETİHTEN EMEVÎ DÖNEMİNİN SONUNA KADAR DİYÂR-I MUDAR (HARRAN BÖLGESİ)'DA ARAP EDEBİYATI ÇEVRESİ

Ahmet ASLAN*

Özet: İslamî fetihten önce Diyâr-ı Mudar (Harran) bölgesinde var olan Arap edebiyatı çevresi, İslamî fetihten sonra ve özellikle Emevîler zamanında daha da gelişmeye başlamıştı. İslamî fetihle beraber bölgeye göç eden Kaysî kabileleri ile bölgenin yerlisi olan Hıristiyan Tağlib kabileleri arasındaki savaşlar bu bölgede nekaiz edebiyatının ortaya çıkmasına vesile olmuştu. Bu çalışmada, Emevîler zamanında Diyâr-ı Mudar bölgesinde gelişen Arap edebiyatı muhîti ve bölgenin en önemli şair ve edebiyatçıları hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Diyâr-ı Mudar, Harran, Arap Edebiyatı, Kays, Tağlib

ARABIC LITERARY ENVIRONMENT IN DİYÂR-I MUDAR (HARRAN) FROM THE ISLAMIC CONQUEST TO THE END OF THE UmayyAD PERIOD

Abstract: Arabic literary environment that existed in place of Diyâr-ı Mudar (Harran) before Islamic conquest began to develop after Islamic conquest especially in the period of Umayyads. The wars between Qays tribes who migrated to the region with the Islamic conquest and local Christian Taglib tribes led to rise of the nakaiz literature. In this study, the information about devoloping Arabic literary environment in the period of the Umayyads in Diyâr-ı Mudar (Harran) and the most important poets and writers of the region is given.

Keywords: Diyâr-ı Mudar, Harran, Arabic literature, Taglib, Qays, Mesopotamia.

* Yrd. Doç. Dr. Ahmet ASLAN Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi (ahaslan@harran.edu.tr).

Giriş: Diyâr-ı Mudar'da Siyasî ve Kültürel Çevre

A. Diyâr-ı Mudar (Harran) Bölgesinin Coğrafi Sınırları

Bu çalışmamızın konusu olan Harran Bölgesi (Diyâr-ı Mudar) Ortaçağda el-Cezire adıyla bilinen coğrafi alanın asıl kısmını teşkil ediyordu. Müslüman coğrafyacılar, Batı literatüründe **Mezopotamya**, yerli Süryanî kaynaklarda **Beyt Nahrayn** (İki Nehir Arası) adıyla bilinen bölgeye **el-Cezire** demişlerdir. Çünkü bu coğrafi alan batıdan Fırat, doğudan ise Dicle nehirleri ile çevrilidir. Etrafı sularla çevrili olmasından dolayı bu bölgeye ada anlamına gelen el-Cezire ismini vermişlerdi. Ortaçağ Arap coğrafyacıları el-Cezire bölgesini bölgeye yerleşen Arap kabilelerine nispetle üç kısma ayırmışlardı; Bunlar Diyâr-ı Mudar (Mudar'ın Yurdu), Dîyâr-ı Rabia (Rabi'a'nın Yurdu) ve Diyâr-ı Bekr (Bekr'in Yurdu) idi. ¹

el-Cezire bölgesinin asıl kısmını teşkil eden Diyâr-ı Mudar bölgesi, kuzey, batı ve güneyden Fırat nehri, doğudan ise yine Fırat'ın kollarından biri olan Habur çayı ile sınırlandırılmıştır. Bu coğrafi özelliğinden dolayı tarih boyunca bir idarî ve siyasî bölge olarak telakki edilmiş ve bu şekilde idare edilmiştir. Diyâr-ı Mudar'ın önemli tarihi şehirlerine gelince bunlar; Harran, Urfa (er-Ruha), Suruç (Batna), Birecik (Birtha-el-Bira), Ceylanpınar (Rasu'l-Ayn-Aynu'l-Varde) Viranşehir (Tel-Mevzin) , Rakka, er-Rahba, Karkisya (el-Busayra), Samsat(Sumeysat), Siverek (es-Suveyda-Sibabarka) şehirleriydi. Görüldüğü gibi bu şehirlerin isimleri Roma-Bizans hâkimiyetleri dönemlerinde Latince versiyonu olarak bazı değişikliklere uğramışsa da ilk isimlerini bugüne kadar muhafaza edebilmişlerdir. Rakka, er-Rahba ve Karkisya gibi şehirler bugün Suriye Cumhuriyeti sınırları içinde kalmışlarsa da tarih boyunca gerek kültürel gerekse siyasî bakımdan Harran(Diyâr-ı Mudar) ile beraber telakki edilmişler ve aynı tarihî mukadderatı paylaşmışlardır. Bölgenin bu idarî yapısı Osmanlılar zamanında da aynı şekilde devam etmiştir. Osmanlı sultanı Kanunî Sultan Süleyman zamanında H. 941/M. 1535 Diyâr-ı Mudar'ı bir eyalet yapılarak Rakka merkez olmak üzere er-Ruha, er-Rahbe, Ra'su'l-‘Ayn, Suruc, Birecik ve ‘Ane şehirleri bu eyalete bağlanmıştı. Osmanlıların son döneminde ise Urfa vilâyeti, Rakka, Rahbe, Suruç, Rabia (Viranşehir-Ceylanpınar) livalarını kapsıyordu. ²

1 Yakutü'l-Hamevi, **Mu'cemu'l-Buldan**, II, 134-136; el-Bekri, **Kitabu'l-Memalik ve'l-Mesalik**, I, 497; el-Elusi, **Buluğu'l-Ereb Fi Ma'rifeti Ehvali'l-Arab**, I, 217-222; Guy, Le Strange, **Buldanu'l-Hilefeti's-Şarkıyye**, 144.

2 Ahmet Nezihî Turan, **XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı**, 27-34.

B. Diyâr-ı Mudar'da İslam Öncesi Kültür

Diyâr-ı Mudar başta olmak üzere el-Cezire bölgesi, tarihin ilk devirlerinden itibaren Samî kavimlerin ve kültürlerin yaşadığı önemli coğrafi havzalardan birisi idi. Arapların en eski ataları olan Akkadlar ve Amurrîler'den sonra M.Ö. II. Binin sonlarından itibaren bu bölgeye Arap yarımadası kökenli Aramîler göç etmişler ve bölgede Samî-Aramî kültürünü hâkim hale getirmişlerdir. M.Ö. XI. Yüzyılda bölgede kurulan Aramî devletçikleri, İslam öncesi el-Cezire bölgesinin kültürel temelini oluşturmuştur.³ Büyük İskender'in bölgeyi istila etmesi ile başlayan Selekoslar, Roma ve Bizans dönemlerinde Helenizm kültürü baskın hale gelmiş olmasına rağmen bölge Samî karakterini muhafaza edebilmiştir. Ancak bu dönemlerde Helenizm kültürü etkisinde kalan bölgenin Samî halkları, eski Grek ilim ve bilgilerini Müslüman Araplara taşımakla dünya medeniyetine büyük katkılar yapmışlardır.⁴

İslamî fetihten önce Diyâr-ı Mudar bölgesi Aramî, Süryanî, Keldanî ve Sabîî gibi Samî edebiyatlarının doğduğu ve geliştiği en önemli sahalardan birisi idi. Miladî I. Yüzyıldan itibaren Hıristiyanlığın bu bölgede yayılmasıyla beraber Doğu Hıristiyan edebiyatının ilk numuneleri de burada oluşmuştu. Bar-Disan, Yakub er-Rahavî, Tifulus Bar Toma, Teodaor Ebu Kurra, Yakub el-Baradî'î, et-Tel-Ahmarî gibi Doğu Hıristiyan teolojisinin en büyük yazarları da bu bölgeden çıkmıştır.⁵

İslamiyet'in ortaya çıkmasından önce bugün Ortadoğu adıyla bilinen bölgeye hâkim olan Roma- Bizans ve İran İmparatorlukları, aralarındaki siyasî mücadelelerde bölgede mevcut bulunan Arap aşiretlerini kullanmaya çalışmışlardır. Bu yüzden Suriye, Irak ve el-Cezire bölgelerinde tampon Arap emirliklerinin kurulmasına göz yummuşlar hatta yardım etmişlerdir. Irak bölgesindeki Sincar, el-Hadr ve el-Menazira emirlikleri Sasanîler'e, Suriye'deki Tedmur ve Ğassanî emirlikleri ile Urfa'daki Abğarlar devleti ise Roma'ya tabi idi. Bu devlet ve emirlikler, bazen Roma-Bizans bazen de İranlılarla ittifaklar kurarak Ortadoğu coğrafyasının siyasî hayatında rol almaya çalışmışlardır.⁶ Yine bu tampon devlet ve emirliklerin etki-

3 Bu konu için Bkz. Şemsettin Günaltay, **Yakın Şark Elam ve Mezopotamya**, 282-292; Fikret İşıltan, **Urfa Bölgesi Tarihi**, 25; Erol Sever, **Asur Tarihi**, 127-136; Faruk İsmail, **el-Luğatu'l-Aramiyyetu'l-Kadime**, 10-16; A.M. Dinçol, "Aramiler", **D.İ.A.** III, 268-270.

4 Bu konu için Bkz: Hilmi Ziya Ülken, **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, İstanbul 1935.

5 Geniş bilgi için Bkz. Mari b. Süleyman, **Ahbaru Batariketi'l-Kursi'l-Meşrik Min Kitabi'l-Muceddel**; Roma 1899; Mehmet Çelik, **Süryani Kilisesi Tarih**, İstanbul 1987; Kadir Albayrak, **Keldaniler ve Nesturiler**, Ankara 1997; E.R., Hayes, **Urfa Akademisi**, Çev. Yaşar Gönenç, İstanbul 2002.

6 Geniş bilgi için Bkz. Ebu'l-Farac, Barhabreuse, **Ebu'l-Farac Tarihi**, I, 151-155; Cevvad

siyle el-Cezire bölgesinin bilhassa kırsal kesimlerine Kudaa kabilesinin iki kolu Tenuh ve Bahra ile İyad, İbad, Tay ve Tağlib gibi bazı Arap kabilelerine mensup aşiretler gelip yerleşmişti. Rabia Araplarının iki büyük kabilesi Tağlib b. Vail ve Bekr b. Vail el-Cezire bölgesinin doğu kesimlerine yayılmışlardı. İslamî fetihten önce çalışmamızın konusu olan Diyâr-ı Mudar ise Tağlib b. Vail kabilesinin yurdu olmuştu. Özellikle M.495-542 yılları arasında Rabia ve Bekr Arapları arasında Diyâr-ı Mudar'ın hemen güneyinde bulunan Suriye Çölü'nde cerayan eden el-Besus savaşından sonra Tağlib kabilesinin bölgeye göçü yoğunluk kazanmaya başlamıştı.⁷

Urfa bölgesinde kurulan ve uzun süre Roma İmparatorluğuna tabi olarak varlığını sürdürmüş olan **Abcarlar (Abğarlar)** devleti her ne kadar Süryaniceyi resmi dil olarak kullanmışsa da etnik olarak bir Nabatî-Arap devleti idi. Abğarlar devletinin bu bölgede kurulmasıyla beraber Tağlib b. Vail gurubuna bağlı aşiretler bu bölgeye yerleşmeye başladı. Urfa'nın doğusunda ve Harran'ın kuzeydoğusunda bulunan bugün Tektek dağları adıyla bilinen dağlardaki Suk Matar (Soğmatar) şehri merkez olmak üzere etraftaki yerlere yayılmaya başlamışlardı. Bundan dolayı bu yerlere **Diyâr-ı Vail** deniliyordu.⁸ Tağlib'in bir kolu olan Abcarlar(Abğarlar) da el-Ruha şehrine hâkim olduktan sonra meşhur Abğarlar devleti kurulmuş oldu ve yaklaşık olarak dört yüzyıl devam etti. Abğar devletinin kurucusu Arjav da Arjav b. Vail olarak kayıtlarda geçmektedir.⁹ Tağlib b. Vail aşireti Rabia kabilesinin önemli kollarından birisidir ve Bekr ile 'Inaze kabilesinin kardeş kabilesidir. Bu kabile Fırat havzasında ve Fırat'ın her iki tarafında yaşıyordu. Bugün bu bölgede hala yaşamaya devam eden **el-Beccari** aşireti bu Abğarların bakiyeleridir. Bunun neticesi olarak Arap edebiyatı İslamiyet'ten önce Diyâr-ı Mudar başta olmak üzere el-Cezire bölgesinin genelinde varlık göstermeye başlamıştı. Cahilîyye döneminin ünlü mu'allaka şairlerinden biri olan Amr b. Kulsum el-Cezire bölgesinde yaşamış Tağlib kabilesine mensup bir şairdi. Abdu'l-Mesih b. Esele eş-Şeybanî, ve Cabir b. Hanna et-Tağlibî İslam öncesi yani Cahilîyye dönemi el-Cezire bölgesinde yaşayan Hıristiyan Arap şairlerdir.¹⁰

Ali, **Tarihu'l-Arab Kablu'l-İslam** , I, 600-625; Neşet Çağatay, **İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliyye Çağı**.

7 Welhausen, **İslamın En Eski Tarihine Giriş**,75; Işıltan, **Urfa Bölgesi Tarihi**, 29-31.

8 Muhammed, Abdülhamid, el-Hamed, **Aşair er-Rakka ve'l-Cezire**, 11.

9 Bu konu için Bkz: Işıltan, 14-30; Segal Judah, **Edassa (Urfa) Kutsal Şehir**, 39-157.

10 Ahmed Hasan ez-Zeyyat, **Tarihu'l-Edebi'l-Arabi**, 64-65.

C. Diyâr-ı Mudar'da Müslüman Arap Kültür Muhitinin Oluşum Tarih-çesi

Diyâr-ı Mudar'ın da dâhil olduğu el-Cezire bölgesi H.18/M.640 yılında İyaz b. Ğanm komutasındaki Müslüman orduları tarafından fethedildi.¹¹ Fatih Müslüman ordularının komutanı İyaz b. Ğanm'in fetih esnasında söylemiş olduğu şiir aşağıdaki gibidir.¹²

مَنْ مَبْلَغِ الْأَقْوَامِ أَنْ جُمِعْنَا
حَوَّتِ الْجَزِيرَةَ غَيْرَ ذَاتِ رِجَامِ

Bütün dünyanın haberi olsun ki bizim ordularımız

dağları olmayan el-Cezire'nin bütün bölgelerini fethetmiştir

جَمَعُوا الْجَزِيرَةَ وَالْغِيَابِ فَنَفَّسُوا
عَمَّنْ بِحِمِّصَ غِيَابَةَ الْقَدَامِ

Bizim ordularımız el-Cezire'nin her tarafına hâkim olmakla

Hıms Ordugahı'nda bulunan Müslümanlara nefes aldirmiştir

إِنَّ الْأَعْزَةَ وَالْأَكَارِمَ مُعَشَّرُ
فَضُوا الْجَزِيرَةَ عَنِ فِرَاجِ الْهَامِ

Şerefli ve Şanlı ordularımız el-Cezire bölgesini

Yabancıların kahrından kurtarmıştır

غَلَبُوا الْمُلُوكَ عَلَى الْجَزِيرَةِ فَانْتَهَوْا
عَنْ غَزْوِ مَنْ يَأْوِي بِلَادِ الشَّامِ

Bizim ordularımız Bizans krallarının ordularını el-Cezire'de yenmekle

Şam bölgesini istila edecek orduların önünü kesmiştir.

11 Bölgenin fethi ile ilgili rivayetler için el-Belazuri, **Futuhu'l-Buldan**, Çev: Mustafa Fayda, Ankara 1987, 247-249; Işılta, 48-88.

12 Yakutü'l-Hamevi, **Mu'cemu'l-Buldan**, II, 135.

İslamî fetihten önce Diyâr-ı Mudar bölgesi her ne kadar Bizans'ın siyasi egemenliğinde görünüyorsa da tamamıyla Süryanî ve Hıristiyan Arap aşiretleri ile meskun idi. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi burada Tağlib b. Vail kabilesi yaşıyordu. Tağlibliler genelde Hıristiyan-Yakubî mezhebindeydiler. Rusafa'daki Mar Sercis kilisesi bunların merkezi idi. Bu Hıristiyan Tağlibliler'in çoğu İslamî fetihten sonra da Hıristiyanlıklarına devam ettiler. Fetihden sonra bunlardan bir grup Hz. Ömer'in yanına giderek kendilerinin Arap olduğunu bundan dolayı yabancılar gibi cizye vermelerinin uygun olmadığını söylediler. Hz. Ömer Tağlib heyetini iyi karşıladı ve bölgedeki etkinliklerini bildiği için yabancılarla destek vermemeli şartıyla Müslümanlardan alınan sadakayı bunlardan almakla yetindi.¹³

Raşid halifeler döneminde Diyâr-ı Mudar bölgesi Şam genel valisi Hz. Muaviye'nin emrine verilmişti. Hz. Osman Şam genel valisi Muaviye'ye bir talimat göndererek güçlü Arap kabilelerini Bizans hududuna yerleştirmesini istedi. Bu emir üzerine Hz. Muaviye Temim kabilesini Diyâr-ı Rabia'ya Mudar'ın kolları olan Kays, Esed ve bazı Kureyşî kabileleri de Diyâr-ı Mudar'ın çeşitli yerlerine yerleştirdi.¹⁴ Bu bölgeye yerleşenler arasında sahabî Vabisa b. Ma'bed el-Esedî de vardı. Bugün Akçakale ilçesinin güneyinde bulunan 'Ayn İsa mevki ise Hz. Osman'ın anneden kardeşi olan el-Velid b. 'Ukbe b. Ebi Mu'it'a verildi. Kays kabilesinin en büyük lideri Ed-Dahhak b. Kays de bölgeye vali tayin edildi. H. 35/M.656 yılında Hz. Osman'nın şehid edilmesinden sonra ve özellikle Sıffin savaşından sonra Hz. Ali'nin taraftarı olarak Habib b. Seleme el-Kurşî, Zufar b. el-Haris el-Kilabî ve el-Cehhaf b. Hekim es-Sulamî liderliğindeki Kaysî aşiretler Diyâr-ı Mudar'a yerleşmeye başlamıştı. İşte bu tarihten sonra bu bölgeye **Diyâr-ı Mudar** denilmeye başlandı.¹⁵ İslamî fetihten sonra bu bölgeye gelen Mudarî aşiretlerle bölgenin yerlisi Tağlib aşiretleri arasındaki kavgalar bölgeye hâkim olma kavgaları idi ve Emevî döneminin sonuna kadar devam etti.

Emevîler döneminde Diyâr-ı Mudar bölgesi Bizans ve Ermeniye bölgelerine karşı gaza yapacak orduların garnizon merkezi oldu. Bunun neticesi olarak birçok Arap aşireti bu bölgeye yerleşmiş oldu. Emevîlerin ilk dönemlerinde Yemenî Araplarının devlet içinde etkin nüfuza sahip olması Kaysîleri kışkırtmıştı. H.65/M.684 yılında Kays kabilesinin önemli liderlerinden olan ed-Dahhak b. Kays'ın Merc- Rahıt savaşında öldürülmesi üzerine Kaysîler, İbn ez-Zubeyr'e biat ettiler ve Emevîlere karşı cephe aldılar. Buna karşın Diyâr-ı Mudar bölgesinin yerlisi olan Hıristiyan Tağlibliler kendi yurtlarına gelip onları sıkıştıran Kaysîlere

13 et-Taberi, **Tarihu't-Taberi**, IV, 56; İşıltan, 63-64.

14 el-Belazuri, 264; Welhausen, 75.

15 Muhammed Abdülhamid el-Hamed, **Aşair er-Rakka ve'l-Cezira**, 11-15.

karşı Emevîlerin safında yer almaya başladılar. Tağlib kabilesi Adnanî olması sebebiyle ilk önce Hz. Ali'ye meyletti ancak Muaviye'nin Hıristiyanlara hoşgörülü davranması nedeniyle siyasî geleceğini Muaviye'de buldu. Bu siyasî rekabet ve bölgeye hâkim olma mücadelesi sonucunda Emevî devletinin ilk dönemlerinde Diyâr-ı Mudar bölgesi, Kaysî, Kelbî ve Tağlib aşiretlerinin uzun süre devam eden kavgalarına sahne oldu.¹⁶ Emevî halifesi el-Velid, H.90/M.709 yılında kardeşi Mesleme b. Abdülmelik'i bölgeye emir tayin edince, Mesleme el-Cezire eyaletinin merkezini Kinnesrin'den Harran'a taşıdı. Bu arada Emevî ailesinden birçok kişi Harran ve Hısn Meslemeye yerleşti.¹⁷ Harran'da doğup büyüyen son Emevî halifesi Mervan b. Muhammed, halifelîği dayıları olan Kaysîlerin desteğiyle aldıktan sonra Harran'ı kendisine başkent yaparak İslam devletinin merkezini bu bölgeye taşımış ve on bin dirhem altın harcayarak valilik sarayını yaptırmıştı.¹⁸

İslamî fetihten önce başlayan ve İslamî fetihten sonra yoğunlaşan Arap kabilelerin bu bölgeye göç etmesiyle beraber Arap kültürü ve edebiyatı muhiti de oluşmaya başlamıştı.¹⁹ Diyâr-ı Mudar bölgesinde Müslüman Arap edebiyat muhitinin asıl yerleşip kökleşmesi Emevîler döneminde olmuştur. Emevîler döneminden itibaren Arapça bölgenin yazı ve edebiyat dili haline gelmişti. Bu dönemde özellikle el-Cezire bölgesine yerleşen Arap kabileleri arasındaki siyasî kavgalar ve Emevî saraylarında yer kapma amacıyla kızışan siyasî rekabet bu bölgede Arap şiir sanatının yeniden parlamasına sebep olmuştu. Dolayısıyla Emevî döneminde Arap şiiri en çok bu bölgede canlılığını sürdürdü ve Emevî dönemin en ünlü şairleri bu bölgede ortaya çıkmıştı.²⁰

el-Cezire bölgesi Emevîler döneminde ilmî ve edebî faaliyetler açısından da büyük bir canlılık yaşadı. Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan, İslam devletinin divanlarının Arapça olarak tutulmasına karar verdikten sonra Arapça bölgenin resmi dili oldu. O zamana kadar bölgede Süryanî ve Yunan dilleriyle işlenen vergi defterleri Arapça tutulmaya başlandı.²¹ Bu tarihten sonra Arap dili bölgede yayılmaya başladı. Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz, İskenderiye'deki okulun hayatta kalan son hocalarını Antakya ve Harran'a nakledince Harran'da eski Yunan

16 Bu savaşlar için Bkz. İbnü'l-Esir, **el-Kamil Fi't-Tarih**, IV, 309-319.

17 Barhabreuse Ebu'l-Farac, I,190; Işıltan,107; Ramazan Şeşen, **Harran Tarihi**,10.

18 İbnü'l-Esir, V, 324; Işıltan , 110-111; Yusuf el-'İş, **ed-Devlatu'l-Emeviyye** , 309.

19 Geniş bilgi için Bkz. el-Elusi, Mahmud, **Büluġu'l-İreb Fi M'arifeti Ahavali'l-Arab**, I, 217-222 ; Yakutü'l-Hamevi, **Mu'cemul-Buldan**, II, 134-136.

20 Emevîler döneminde el-Cezire bölgesindeki şiir hayatı için Bkz. Muhammed Mustafa Haddara, **eş-Şiir Fi Sadri'l-İslam ve'l-Asri'l-Emevi**, Beyrut 1995, 205-257 ; Ömer Rıza Kehhale, **el-Edebu'l-Arabi Fi'l-Cehiliyye v'el-İslam**, Dımaşk 1972, 99-105.

21 el-Belazuri, 277.

felsefesi tedris edilmeye başlandı. Burada yetişen Sabîî ve Süryanî alimler, eski Yunan felsefesini hem Müslümanlara öğrettiler hem de bu ilimlerle ilgili eserleri Arapça'ya tercüme ettiler.²²

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Emeviler döneminde el-Cezire bölgesindeki Arap aşiretleri arasındaki siyasi mücadeleler, burada edebiyat ve özellikle şiirin gelişmesine vesile olmuştu. Çünkü şiir o zamanda bugünkü medya gibi siyasî hiziplerin propağanda aracı görevini yapıyordu. Mudar'ın bir kolu olan Kays ile Tağlib kabileleri arasındaki savaşlar ve Emevî emirlerinin bu aşiretlerle olan siyasî ilişkileri bu dönemde **nakaiz** (atışma) edebiyatını ortaya çıkardı. Kays'ın liderlerinden Zufar b. el-Haris ve Umayr b. el-Hubab siyasî olaylarda yer alan ve bu siyasî çekişmeleri anlatan şiir söylemişlerdir. Bunun yanında Temim b. el-Hubab, Nafi b. Saffar el-Muharibî, el-Cehhef b. Hekim es-Sulemî Kays'ın diğer şairleriydi. Emevî döneminin en büyük şairlerinden biri olan Ğiyas b. Salt b. Tarika meşhur adıyla el-Ahtal, A'şa Tağlib adıyla biline Rebia b. Yahya, el-Kutamî, Cevvas b. Ka'tal ve Şuayb b. Kalil ise Tağlib'in şairleri idi. Cerir ve el-Ferazdak ise el-Cezire'de oturan Temim kabilesine mensup şairlerdi.²³

İslamî Fetihden Emevî Döneminin Sonuna Kadar Diyâr-ı Mudar (Harran Bölgesi)'ın En Meşhur Şair ve Edebiyatçıları

A. Zufar b. el-Haris el-Kilabî: İsmi, Zufar b. el-Haris b. Ömer b. Mu'az el-Kilabî'dir. Künyesi Ebu el-Huzeyl'dir. Hz. Ali ve Hz. Muaviye arasında cerayan eden Siffin savaşında Kınnesrin Ordugahı'nın emiri olarak Hz. Muaviye'nin safında savaşmıştı. Ancak Merc- Rahit savaşında Kays kabilesinin lideri ed-Dahhak b. Kays'ın öldürülmesinden sonra Emevîlerle yolları ayrılmıştı. Bu olaydan sonra Kınnesrin bölgesini kendisine merkez yaparak Emevî taraftarı Kelbîlere ve Tağliblilere karşı savaştı. Zufar b. el-Haris hayatının sonunda Emevîlere biat etmek zorunda kaldı. Abdülmelik b. Mervan'ın halifeliği zamanında H.75/M.695 yılında vefat etti. Zufar b. el-Haris şairliği bir meslek olarak kullanmamış bir kabile reisi ve bir siyasî aktör olarak yaşamıştır. Şiir divanı 1987 yılında Rızvan Muhammed Huseyn en-Neccar tarafından yayımlanmıştır.²⁴

22 Bu konu için Bkz: Hilmi Ziya Ülken, **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, İstanbul 1935.

23 Emeviler döneminde el-Cezire bölgesindeki şiir hayatı için Bkz. Muhammed Mustafa Haddara, **eş-Şi'r Fi Sadri'l-İslam ve'l-Asril'l-Emevi**, 205-257. Şavki Dayf, **el-'Asru'l-İslami**, 148-153.

24 İbnü'l-Esir, **el-Kamil Fi't-Tarih**, IV,337-341; ez-Zirikli, **el-A'lâm**, III, 45.

Aşağıdaki kasidesini Merc-Rahit savaşıdan sonra Emevi halifesi Mervan b. el-Hakem'den Kırkısya'ya kaçarken söylemiştir.

أرِينِي سِلَاحِي لَا أبا لِكَ إِنِّي
أرى الحَرْبَ لَا تَزْدَادُ إِلَّا تَمَادِيَا

Ey sahipsiz kişi! Bana silahlarımı göster
Savaşın uzun zamanlar alacağını zannediyorum

أَتَانِي عَن مَرَوَانَ بِالْغَيْبِ أَنَّهُ
مُقِيدٌ دَمِي أَوْ قَاطِعٌ مِن لِسَانِيَا

Duydum ki Mervan benin ölüm fermanını vermiş
Ya kanımı akıtacak ya da dilimi kesecekmiş

فَفِي الْعَيْسِ مَنجَاةٌ وَ فِي الْأَرْضِ مَهْرَبٌ
إِذَا نَحْنُ رَفَعْنَا لَهُنَا الْمَثَانِيَا

Eğer biz develerimizin techizatlarını iyi hazırlarsak
develerde kurtuluş vardır. Bu yeryüzünde kaçacak yer de çoktur

فَلَا تَحْسِبُونِي إِنْ تَغَيَّبْتِ غَافِلَا
وَ لَا تَفْرَحُوا إِنْ جُنْتُمْ بِلِقَائِيَا

Eğer ortada gözükmediysem gafil olduğumu sanmayın
Bizzat geri gelişime de sevinmeyin

فَقَدْ يَنْبِتُ الْمَرْعَى عَلَى دَمِنِ الثَّرَى
وَ تَبْقَى حَزَازَاتُ النُّفُوسِ كَمَا هِيَا

Otlar harebe yerlerin üstünde biter
Nefsin arzuları olduğu gibi devam eder

أَتَذْهَبُ كَلْبٌ لَمْ تَنْلُهَا رِمَاحُنَا
وَ تَتْرَكَ قَتْلَى رَاهِطِ هِيَا

Mızraklarımıza maruz kalmadan Kelb kabilesi kaçabilecek mi?
Merc-Rahit'taki ölülerimizi böyle mi bırakıp gidecek

فلا صلح حتى تنحط الخيل بالقنا

و تأثر من نسوان كلبٍ نساينا

Onların atları kılıçlarımızla yere serilmedikçe

Bizim kadınlarımız Kelb'in kadınlarından intikam almadıkça barış olmaz

B. el-Cehhaf b. Hakîm es-Sulamî: İsmi, el-Cehhaf b. Hakim b. Huza'i b. 'Alkame b. Muharib b. Murra b. Hilal b. Falic b. Zekvan b. Se'lebe b. Behse b. Suleym'dir. Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın hâkimiyeti zamanında el-Cezire bölgesinde cereyan eden siyasî olayların içinde yer almış bir şairdir. el-Cehhaf, el-Cezire bölgesinde Kays ile Tağlib kabileleri arasında uzun süre devam eden savaşlarda Kays'ın en büyük kabilesi Süleym'in lideri ve şairiydi. Emevî halifesi Abdülmelik'in sarayında Tağlib kabilesinin en büyük şairi el-Ahtal ile sarayda yer kapma rekabeti içine girmişti. Bir gün Abdülmelik'in meclisinde içlerinde el-Cehhaf ve Kays'ın bazı liderlerinin de hazır bulunduğu bir mecliste el-Ahtal, Tağlib'in Kays kabilesine karşı olan üstünlüğü anlatarak iftihar etmiştir. Bunun üzerine el-Cahhaf, sarayda bir memurla anlaşarak sahte bir belge düzenlemiş ve kendisini Tağlib kabilesine emir tayin ettirmiştir. Bu sahte belge ile kabilesi Suleym'e gelip bir gurup insan topladıktan sonra Tağlib kabilesine baskın düzenlemiş ve birçok kişiyi katletmiştir. Bu olay üzerine Abdülmelik, el-Cehhaf'ın öldürülmesi emrini vermiştir. Bu emirden sonra el-Cehhaf, Bizans topraklarına kaçarak burada yedi yıl geçirmiştir. Bizans idarecileri onu Müslümanlara karşı kullanmak için Hıristiyan olmasını teklif etmişlerse de el-Cehhaf bunu reddetmiştir. Abdülmelik'in vefatından sonra oğlu el-Velid b. Abdülmelik zamanında el-Cehhaf memleketine geri gelebilmiştir. Hayatının sonlarında kendini ibadete vermiştir. el-Cehhaf H.90/M.709 yılında vefat etmiştir.²⁵

Aşağıdaki beyitlerinde Tağlib'in şairi olan el-Ahtal'a cevap vermiştir.

أبا مالك هل لمُتَّيْ إِذْ حَضُّتْنِي

على القتل أم هل لامني لك لائم

Ey Ebu Malik (el-Ahtal)! Sen beni kınıyor musun ?

25 Ebu'l-Farac el-İsfahani, **el-Ağani**, XXIV, 27-53; Yakut, **Mu'cemu'l-Buldan**, I, 426-428; ez-Zirikli, II, 113.

Oysa Tağliblileri öldürmeye sen beni tahrik etmiştin

أَلَمْ أَفْنَكُم قَتْلًا وَ أَجْدَعْ أَنْوَفَكُمْ

بفتيان من قيس و السيوف الصوارم

Kays'ın gençleri ile sizin adamları öldürmedim mi?

Keskin kılıçlarla sizlerin kulaklarını kesmedim mi?

بكل فتى بُعِي عُمَيْرَ بسيفه

إذا اعتصمت أيمانهم بالقوائم

Kays'ın her bir genci silahının gücüne inanmış

Ve 'Umeyr'in öcünü kılıcıyla almaya yemin etmiştir

فإن يَطْرُدُونِي بطردوني و قد جرى

بي الوردُ يوما في دماء الأراقم

Beni kovalarlarsa da kovalasınlar

Yağız atım Tağlib'in kanları içinde yürümüştü

C. 'Umeyr b. el-Hubab: İsmi, 'Umeyr b. el-Hubab b. Ce'de b. Huzaka b. Muharib b. Hilal b. Falic b. Zekvan b. Se'lebe b. Behseme b. Suleym'dir. 'Umeyr, Kays kabilesinin Kîlab kolunun önemli reislerinden biriydi. Elimizdeki kaynaklarda 'Umeyr b. el-Hubab'ın doğumu ve yetişmesi ile ilgili bilgiler bulunmamaktadır. Ancak Emevîler zamanında Anadolu'ya yapılan fetih hareketlerinde önemli bir rol aldığını biliyoruz. H.58 yılında Müslüman orduları, Hısn Kafah kalesini fethederken kalenin surlarına çıkan ve bu kaleyi fetheden Umeyr b. el-Hubab idi. Merc-Rahıt olayından sonra Emevî halifesi Mervan b. el-Hakem, Ubeydullah b. Ziyad'ı el-Cezira bölgesine vali tayin ederken Ubeydullah'ın yanında 'Umeyr b. el-Hubab da vardı. Ubeydullah b. Ziyad 'Aynu'l-Verda (Ceylanpınar)'da Hz. Ali'nin taraftarı Süleyman b. Sard'ı yendikten sonra 'Umeyr Nusaybin'in emiri oldu. Merc-Rahıt olayından sonra Kaysîlerle halife Abdülmlik'in arası açılınca 'Umeyr b. el-Hubab Harran ile Rakka arasındaki el-Belih çayı etrafındaki yerleri yurt edinerek Kelbî ve daha sonra da Tağlibî aşiretlere saldırılar düzenlemeye başladı. Kaysîlerle Tağlibîler arasında cerayan eden bütün savaşların baş aktörüydü. ez-Ze'faran isimli atıyla büyük ün kazanmıştı. 'Umeyr H.70/M.690 yılında vuku

bulan el-Haşşak savaşında Tağlibliler tarafından öldürüldü.²⁶

Aşağıdaki beyitlerinde üzerlerine gelen Tağlibli ve Bekr aşiretlerine karşı Mudari olan Temim ve Beni Esed'i yardıma çağırılmaktadır.

أيا أَخَوَيْنا من تَمِيمٍ هَدَيْتِما
و من أَسَدٍ هل تسمعان المناديا

Ey Temimli ve Beni Esedli kardeşlerimiz

Allah size akıl versin! Bizim çağrılarımızı duyacak mısınız?

ألم تَعْلَما مذ جاء بكر بن وائل
و تغلب أَلْفافا تَهْزُ العَواليا

Bekr b. Vail ve Tağlib b. Vail kabilelerine

Bayrak sallayarak gelen yardımları duymadınız mı?

إلي قومكم قد تعلمون مكانهم
و هم قرب أدنى حاضرين و باديا

Bunlar sizin kavmin üstüne geldiler. Bu yerleri siz iyi biliyorsunuz

Bunlar bizim her tarafımızı köylerimizi ve ovalarımız kuşatmışlardır

D. el-Ahtal, İsmi, Ğıyas b. Ğavs b. es-Salt et-Tağlibî en-Nasranî'dir. Künyesi Ebu Malik'tir. Lakabı ise el-Ahtal'dır. el-Ahtal takriben H. 20/M.640 yılında Rusafa yakınlarında çölde doğmuştur. Tağlib kabilesinin Cuşem b. Bekr kolundandır. Annesi da Hıristiyan olup İyâd kabilesindendi. Çocukken annesini kaybetmiş olduğundan üvey annesi ile geçimsiz bir çocukluk geçirmiştir. Bunun sonucu olarak çocukluğu kabilesinin arasında bedevî bir hayat tarzıyla geçti. el-Ahtal, bedevî hayatın getirmiş olduğu zor şartların yanında ailesinden de çok olumsuz muameleye maruz kalmıştı. Özellikle üvey annesinden gördüğü kötü muamele onun ruh haline de yansımıştır ve insanları hicvetmeye başlamıştı. el-Ahtal Emevî sarayına girmekle şöhret bulmaya başladı. Emevî ailesine kızmış olan Ensardan şairler Emevî ailesini ve hatta kadınlarını hicvetmeye başlayınca bu şairlere cevap verecek birisini aramaya başladılar. Kendisi de Tağlib kabilesinden olan Ka'b

²⁶ İbn Esir, IV,309-322; Ebu'l-Farac el-İsfahani, II, 205; ez-Zirikli, V, 88.

b. Cu'ayl, el-Ahtal'ın ismini Emevîlere verdi. Bunun üzerine Yezid b. Muaviye el-Ahtal'ı Şam'a çağırdı. Bu tarihten sonra el-Ahtal, Emevîlerin savunucusu ve sözcüsü oldu. Arap kabileleri arasında cerayan eden siyasî çekişmelerin ve rekabetin kızıştığı bu dönemde el-Ahtal Tağlib kabilesinin de en büyük savunucusu ve şairi idi. el-Ahtal Emevî döneminin en meşhur şairi idi. Cerir ve el-Farazdak'a karşı söylemiş olduğu nekaiz şiirleri çok meşhurdu. Şiirlerinde medh, hiciv, hamriyyât ve vasf konularını işlemiştir. Hıristiyan olması sebebiyle özellikle hamriyyât konularını serbest bir şekilde şiirlerinde işlemiştir.²⁷

Aşağıdaki beyitlerinde Emevîleri methederken Emevîlerin muhalifi Kaysîleri hicvetmektedir.

بني أمية-نعماكم مُجَلَّةٌ

تمت فلا منة فيها و لا كدرُ

Ey Beni Ümeyye! Sizin nimetleriniz herkese ulaşmıştır

Sizler insanlara bağış yaparken minnet yapan insanlar değilsiniz

بني أمية قد ناضلتُ دونكم

أبناء قومٍ هم أووا و هم نَصَرُوا

Ey Beni Ümeyye! Ben şiirlerimle Peygamberi koruyan

ve onu destekleyen Ensarlarla sizin için mücadele ettim

أفحمت عنكم بني النجار قد علمت

علياً معد و كانوا طالما هدرُوا

Ben, Beni en-Naccarın şairlerini susturdum

Bütün Araplar biliyor ki onlar sizleri hicvediyordu

فلا هدى الله قيساً من ضلالتيهم

و لا لعابني ذكوان إن عثروا

Allah Kays kabilesini yanlışlıklarından döndürmesin

Beni Zekvan kabilesini de düştüğü çukurdan kurtarmasın

27 İbn Kuteybe, *eş-Şi'r Ve's-Su'ara*, 325-335; Seyit Mustafa el-Ğazi, *el-Ahtal Şa'iru Beni Ümeyye* 23-50; Ömer Farruh, *Tarihu'l- Edebi'l-Arabi*, I, 555-564;

أما كُليب بن يربوع فليس لهم
عند التفاريط إيراد لا صدر

Kuleyb b. Yarbu kabilesine gelince

Bunların su kaynaklarından içmeye hakları yoktur

و قد نصرت أمير المؤمنين بنا
لما أتاك ببطن الغوطة الخير

Ey Müminlerin Emiri! Sen bizim desteğimizle zafer kazandın

el-Ğuta'daki o müjdeli haberi aldığında

يُعرّفونك رأس ابن الحبابِ و قد
أضحى و للسيف في خيشومه أثرٌ

Bu haberle sana İbn el-Hubab (Umeyr)'ın kesik başını sana getirmişlerdi

Onun burnunun üstünde bizim kılıçlarımızın izi vardı.

E. A'şa Tağlib: İsmi Rabia b. Yahya b. Cuşem b. Bekr'dir. Lakabı ise A'şa Tağlib'tir. A'şa Tağlib, Bekr b. Vail kabilesindedir. Emevîler döneminde yaşamış bir şairdir. A'şa Tağlib, Hıristiyan bir şairdi. Emevîler zamanında el-Cezire bölgesinin valisi olan Mesleme b. Abdülme'k'in Harran'da bulunan sarayına gelmiş ve Emevî emirlerini methetmeye başlamıştır. Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülaziz'den yüz bulmayınca Musul valisi el-Hur b. Yusuf b. Yahya b. el-Hakem'in nedimi olmuştur. A'şa Tağlib, H.110/M.728 yılında vefat etmiştir. el-Ahtal ile Cerir arasındaki şiir nekaizlarında akrabası olan el-Ahtal'ı destekliyordu. A'şa Tağlib, uzun kasideler şeklinde çokça şiir söyleyen bir şairdi. Şiirlerinde akıcı bir dil kullanmış olmasına rağmen şiirlerinde bazı yabancı kelimeler bulunmaktadır. Hiciv alanındaki şiirlerinde çok çirkin kelimeler kullanmıştır. Şiirlerinde medh, hiciv, hamaset, vâsf, ğazel ve hamriyyât konularını işlemiştir.²⁸

Aşağıdaki kasidesinde şarabı vâsfederken Cerir'i hicvetmekte ve kavmiyle öğünmektedir.

اربع على ديمِنِ تَقَادَمَ عَهْدُهَا

28 Ebu'l-Farac el-İsfahani, XI ; 280-284;Yakut'l-Hamevi, **Mu'cemu'l-Udeba**, XI, 131-133, Farruh, I, 629-632.

بِالْجَوْفِ وَاسْتَلَبَ الزَّمَانَ جَلَّالَهَا

el-Cavf'ta sahipleri yok olmuş diyarın üzerine konakla
Zaman bu diyarın ehlini darmadağın etmiştir

كَانَتْ تُرِيكَ إِذَا نَظَرْتَ أَمَامَهَا

مَجْرَى السُّمُوطِ وَ مَرَّةً خَلَّالَهَا

Bir zamanlar ona baktığın zaman sana gerdanlığını
Ve bileklerindeki halhallerini sana gösteriyordu

دَعَّ مَا مَضَى مِنْهَا فَرُبَّ مُدَامَةٍ

صَهْبَاءَ عَارِيَةِ الْقَدَى سَلَسَالَهَا

Geçen günleri bırak! Öyle meyler var ki
Saf ve tertemiz bulanıklığı olmayan bir meydir

بَاكْرُتْهَا عِنْدَ الصَّبَاحِ عَلَى نَجَا

و وَضَعْتُ غَيْرَ جَلَالِهَا أَثْقَالَهَا

Sabah erkenden insanlardan uzak bir yerde
O meyleri yudumlayarak içmeye başladım

صَبَّخْتُهَا غُرَّ الْوُجُوهِ غَرَانِقَا

مَنْ تَغَلَّبَ الْغَلْبَاءَ لَا أَسْفَالَهَا

Bu şarabı yenilgi nedir bilmeyen güzel yüzlü
Tağlibliren lider şahsiyetlerine içirdim

إِخْسَاءُ إِلَيْكَ جَرِيرٌ إِنَّا مَعَشِرٌ

نَلْنَا السَّمَاءَ نَجْوَمَهَا وَ هَلَّالَهَا

Ey alçak Cerir! Biz şan ve şerefiyle gökyüzündeki
Yıldızlar ve ay kadar yüce insanlar olduk

مَا رَامَنَا مَلِكٌ يُقِيمُ فَنَاتَنَا

إِلَّا اسْتَبَحْنَا خَيْلَهُ وَ رَجَّالَهَا

Bizi tedip etmeye gelen bir kral olursa

Biz onun atlarını ve adamlarını esir alırdık

F. el-Kutamî et-Tağlibî: İsmi, ‘Umeyr b. Şuyeym b. Amr b. İbad b. Bekr b. Amir’dir. Tağlib kabilesinin Beni Ğunm kolundandır. “Sari’ el-Ğavanî” lakabını alan ilk şairdir. Elimizdeki kaynaklarda doğumu ve yetişmesi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak el-Kutamî’nin H.64/M.684 yılında vuku bulan Merc-Rahit savaşından sonra sahneye çıkmaya başladığını görüyoruz. Bilindiği üzere Emevîler zamanında Zufar b. el-Haris’in liderliğindeki Kays kabilesi ile Tağlib kabilesi arasında birçok savaşlar olmuştur. İslamî fetihle önce Diyâr-ı Mudar’ın asıl yerlisi olan Tağlib kabilesi, İslamî fetihle beraber bölgeye hâkim olmaya çalışan Kaysî aşiretlere karşı uzun süre direnmeye çalışmıştır. H.66/M.686 yılında Rasu’l-‘Ayn(Ceylanpınar)’ın güneyindeki Maksin’de Kaysîlerle Tağlibîler arasında büyük bir savaş olmuş ve bu savaşın sonucunda el-Kutamî, Kaysîlerin eline esir düşmüştür. el-Kutamî, Kırkısya’da bulunan Kaysîlerin lideri Zufar b. el-Haris’in yanına giderek ondan af dilemiştir. Bunun üzerine Zufar, el-Kutamî’yi af etmiş ve ganimet olarak alınmış olan yüz devesini de kendisine geri vermiştir. Bu olaydan sonra el-Kutamî, Zufar b. el-Haris’i şiirleriyle methetmeye başlamıştır. el-Kutamî bedevî bir hayat yaşamış olmasından dolayı şiirlerinde dili çok güzel bir şekilde kullanmıştır. Medh ve fahr konularını iyi bir şekilde işlemiştir. Şiirlerinde atasözlerini çokça kullanmıştır. Matla’ları güzel olan şairlerin başında gelmektedir. Medh, fahr, gazel, nesîb ve hammiriyyât konularını işlemiştir. Divanı 1902 yılında Yakup Parth tarafından Leydin’da neşredildi.²⁹

Aşağıdaki beyitlerinde hikem konusunu işlemiştir.

أَمْرٌ لَوْ تَدَبَّرَهَا حَكِيمٌ

إِذَا لَنَهَىٰ وَهَيَّبَ مَا اسْتَطَاعَ

Hayatta öyle durumlar var ki Hekim olan kişi bunları düşünürse

Bunları yeniden yapmaya cesaret edemezdi.

و لَكِنِ الْأَدِيمِ إِذَا تَفَرَّى

بِلَىٰ وَتَعَيْنَا غَلَبَ الصَّنَاعَا

Fakat deri eskidiği zaman bozulmuş olur

²⁹ İbn Kuteybe, eş-Şiir ve’ş-Şuara, 486-488, Beyrut-1994; Brockelmann, E. GAL Supplement, I, 94-95; Farruh, I, 099-603.

Sanatkar ne kadar mahir olursa olsun, ondan güzel bir sanat eseri çıkaramaz

وَمَعْصِيَةِ الشَّقِيقِ عَلَيْكَ مِمَّا
يَزِيدُكَ مَرَّةً مِنْهُ إِسْتِمَاعًا

Sana nasihat verene isyan edersen onun sözünü dinlemezsen

Kendi kendine zarar verirsin çünkü onu yeniden dinleme imkânı bulamazsın

وَحَيْرُ الْأَمْرِ مَا اسْتَقْبَلَتْ مِنْهُ
وَلَيْسَ بِأَنْ تَتَّبِعَهُ اتِّبَاعًا

Ganimetin güzeli kendiliğinden sana doğru gelenidir

Peşinde koştuğun şeylerde hayır yoktur

تَرَاهُمْ يَغْمِزُونَ مَنْ اسْتَرْكَوْا
وَيَجْتَنِبُونَ مَنْ صَدَقَ الْمِصَاعَا

İnsanlar yumuşak olan kişinin üstüne giderler

Ancak dik duran kişiden uzak dururlar

G. Ebu Zubeyd et-Taî: İsmi, Harmala b. el-Munzir b. Ma'di Kerb idi. Künyesi Ebu Zubeyd idi. Babası Tay kabilesinden annesi ise Tağlib kabilesindendi. Ebu Zubeyd, Harran ile Rakka arasında bulunan ovada yaşayan dayıları arasında doğdu. Ebu Zubeyd Hıristiyan bir şairdi. İslamî fetihten önce Irak'taki el-Menazira ve Şam'daki Gassanî saraylarına giderek onların emirlerini medhediyordu. Ancak bölgenin Müslümanlar tarafından fethedilmesinden sonra Müslüman emirleri medhete başlandı. Bir ara Kufe valisi el-Velid b. Ukbe'nin yanına giderek onun nedimi oldu ancak Hz. Osman H.30/M.651 yılında el-Velid b. Ukbeyi azledince Ebu Zubeyd, memleketine geri döndü. Uzun bir ömür yaşayan Ebu Zubeyd, H.62/M.682 yılında vefat etti. Ebu Zubeyd hem Cahilîyye hem de İslamî dönemi yaşayan yani muhadramûn şairlerdendir. Şiirlerinde hikmet, itab, hica ve hamase konularını işlemiştir. Aslanı vafeden şiirleri ile meşhur olmuştur.³⁰

30 Ebu'l-Farac el-İsfahani, XII, 150-163; Brockelmann, E, **GAL Supplement**, I, 72; Farruh, I, 295-297.

Aşağıdaki mersiyesini el-Hallac ismindeki kardeşi için söylemiştir.

إن طولَ الحياة غير سُعود
و ضلال تأمیلُ نيل الخلود

Ömrün uzun olması mutluluklarla dolu olduğu anlamına gelmez
Ölümsüzlüğü ummak büyük bir delalettir

عُلَّ المرئ بالرجاء و يُضحى
عَرَضاً للمُنون نصب العود

İnsanoğlu hep umutlarla yaşar
Fakat o her an ölümün nişan taşı konumundadır

كل يوم ترميه منها برشق
فمصيبٌ أو صافٌ غير بعيد

Ölüm her gün oklarıyla insanoğlunu vurmaktadır
Ölen ölür. Kurtulanın da zamanı uzun değildir

كل ميت قد اغترفت فلا
أوجع من والد و لا مولود

Her ölüm acıdır. Ancak oğlu ölen kişinin
Ya da babası ölen oğlun acısı herkesinkinden daha çoktur

غير أنَّ الحلاج هدَّ جناحي
يوم فارقتَه بأعلى الصَّعيدِ

Hallac'ın ölümü benim kanatlarımı kırdı
O tepenin üzerinde ondan ayrıldığım zaman

H.‘Abdü’l-Hamid el-Kâtib: İsmi, Abdülhamid b. Yahya b. Sa’d’tır. Künyesi Ebu Ğalib’tir. Abdülhamid’in dedesi Sa’d el-‘Ala b. Vahb el-‘Amirî’nin mevlâsı idi. Abdülhamid el-Kâtib, H.60/M.680 yılında Fırat’ın kenarındaki el-Anbar

şehrinde doğdu. Ailesi daha sonra Rakka şehrine taşındı. Genç yaşta öğretmenlik yaparak hayatını kazanmaya başladı. Daha sonra Hişam b. Abdülmelik'in divan kâtibi olan bacanağı Ebu'l-'Ala Salim b. Abdullah'ın yardımcısı oldu ve divan kâtipliği mesleğini ondan öğrendi. Bu mesleği öğrendikten sonra ilk önce Yezid b. Abdülmelik'in daha sonra son Emevî halifesi Mervan b. Muhammed'in divan kâtibi oldu ve Harran'a yerleşti. Abdülhamid el-Kâtib, Abbasî ordularına yenik düşen Emevî halifesi Mervan b. Muhammed ile beraber Mısır'a kaçarken H.132/M.750 yılında Buseyr'da vefat etti. Abdülhamid el-Kâtib, Farsça ve Ermeniceyi de bilen, İslamî ilimlere çok vakıf kültürlü bir edebiyatçı idi. Divan yazışmalarına yeni bir sivil getirmişti. Risalelerin başlıklarını uzunca medhiye ve güzel sözlerle süsleyen bir kişiydi. Divan yazışmalarını bir edebî tür haline getiren ilk kişiydi. Yazmış olduğu risaleler bin sayfayı bulmaktadır.³¹

Sonuç

Diyâr-ı Mudar (Harran ve çevresi) yerli Süryanî kaynaklarda **Beyt Nahrayn**, Batı literatüründe **Mezopotamya** İslam literatüründe el-**Cezire** adıyla bilinen bölgenin asıl kısmını teşkil ediyordu. Bu bölge eski Samî kültür be edebiyatlarının geliştiği önemli havzalardan birisidir. M.Ö. II. Binin sonlarından itibaren bu bölgeye Arap yarımadası kökenli Aramîler göç etmişler ve bölgede Samî-Aramî kültürünü hâkim hale getirmişlerdir. M. Ö. XI. Asırda bölgede kurulan Aramî devletçikleri Harran ve çevresinin kültürel temelini oluşturmuştur. Büyük İskender'in M.Ö. 331 yılında bölgeyi işgal etmesi ile başlayan ve onun komutanları Selefkoslar, ve daha sonra Roma ve Bizans dönemlerinde bölgede Helenizm kültürü yaygınlaşmış olmasına rağmen bölge Samî karakterini muhafaza etmiştir. Ancak bu dönemlerde Helenizm kültürü etkisinde kalan bölgenin Samî halkaları eski Grek ilim ve medeniyetini Müslüman Araplara taşımakla dünya medeniyetine büyük katkılar yapmışlardır. Bu bölge Aramî, Süryanî, Keldanî, Sabî gibi Samî edebiyatlarının doğduğu ve geliştiği önemli sahalardan biridir. Miladî I. Yüzyıldan itibaren Hıristiyanlığın bu bölgede yayılmasıyla beraber Doğu Hıristiyan edebiyatının ilk numuneleri de burada oluşmuştur.

İslamî fetihten önce başlayan ve İslamî fetihten sonra yoğunlaşan Arap kabilelerinin bu bölgeye yerleşmesiyle beraber bölgede Arap kültür muhiti de oluşmaya başlamıştı. İslamî fetihten önce özellikle Tağlib b. Vail kabilesine mensup aşiretlerin bölgede varlık göstermesiyle beraber İslam öncesi Arap edebiyatı da burada

31 Tahir el-Cezairi-Muhammed Kürd Ali, **Rasail 'Abdu'l-Hamid b. Yahya**, Tunus H.1318; Farruh, I, 723-731.

kendini göstermeye başlamıştı. İslam öncesi Arap Edebiyatı'nın en meşhur şairleri olan Mu'allaka şairlerinden biri de Amr b. Kulsum et-Tağlibî idi. Amr b. Kulsum et-Tağlibî el-Cezire bölgesinden çıkmış bir şairdir.

Diyâr-ı Mudar bölgesinde Müslüman Arap edebiyat muhitiinin asıl yerleşip kökleşmesi Emevîler döneminde olmuştur. Emevîler döneminden itibaren Arapça bölgenin yazı ve edebiyat dili olmuştur. Bu dönemde Diyâr-ı Mudar bölgesine yerleşen Kaysî aşiretler gurubu ile bölgenin İslam öncesi yerli sakinleri Tağlib b. Vail aşiretler gurubu arasındaki siyasî kavgalar ve bu kabilelerin Emevî yöneticileri ile olan ilişkileri bu bölgede edebî muhitin gelişmesine vesile olmuştur. Bu iki kabile arasında siyasî kavgalar o zamanın propoğanda aracı olarak da kullanılan şiire de yansımıştı. Kays kabilesinin şairleri Zufar b. el-Haris el-Kilabî, el-Cehhaf b. Hâkim es-Sulemî, 'Umeyr b. el-Hubab ile Tağlib kabilesinin şairleri olan el-Ahtal, A'sa Tağlib, el-Kutamî arasında cereyan eden edebî atışmalar Emevîler döneminde ortaya çıkan nekaiz edebiyatının en güzel örneklerini teşkil ediyordu. Yine İslam kültür ve siyaset tarihinde divan yazışmalarını belirli bir sitil haline getiren Abdülhamid el-Kâtib bu çevrenin yetiştirmiş olduğu en önemli kişiydi.

KAYNAKLAR

- Ahmed Hasan ez-Zeyyat, **Tarihu'l-Edebi'l-Arabî**, Kahire 1988.
- Albayrak, Kadir, **Keldanîler ve Nasturîler**, Ankara, 1997.
- A.M. Dinçol, "Aramîler", **D.İ.A.** III, İstanbul 1991.
- Barhabreuse, Ebu'l-Farac, **Ebu'l-Farac Tarihi**, Çev: Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987, I-II.
- el-Bekri, Ebu Ubayd, **Kitabu'l-Memalik ve'l-Mesalik**, Tunus 1992, I-II.
- el-Belazuri, **Fütuhu'l-Buldan**, Çev: Mustafa Fayda, Ankara 1987.
- Çağatay, Neşet, **İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliyye Çağı**, Ankara 1982.
- , "XIII. Asır Ortalarında Cezire", **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, IV, Ankara 1953.
- Cevvad, Ali, **el-Mufassal Fi Tarihi'l-Arab Kabli'l-İslam** Bağdat 1993, I-X.
- Çelik, Mehmet, **Süryani Kilisesi Tarihi**, İstanbul 1987.
- Faruk İsmail, **el-Luğatu'l-Aramîyye el-Kadime**, Halep 2001.

- Ferruh, Ömer, **Tarihu'l-Fikri'l-Arabî**, Beyrut 1983.
- , **Tarihu'l-Edebi'l-Arabî Min Matlai'l-Karni'l-Hamis el-Hicrî İlel-Fethi'l-Osmanî Fi'l-Meşrik**, Beyrut 1989, I-IV.
- Günaltay, Şemsettin, **Yakın Şark Elam ve Mezopotamya**, Ankara 1987.
- , **Yakın Şark III Suriye ve Filistin**, Ankara 1987.
- Hayes, E.,R., **Urfa Akademisi**, Çev: Yaşar Günenç, İstanbul 2002.
- İşıltan, Fikret, **Urfa Bölgesi Tarihi (Başlangıçtan h.210 = m.825 e kadar)**, İstanbul 1960.
- İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil Fi't-Târîh**, Beyrut 1979, I-XII.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Muslim, **eş-Şi'r ve ş-Şu'ara**, Beyrut 1994.
- el-İsfahanî, Ebu'l-Farac, **el-Ağânî**, Beyrut 1981, I-XXV.
- Guy Le Strange, **Buldanu'l-Hilefeti's-Şarkîyye**, Arapça'ya Ter: Beşir Fransis-Corcis Avvad, Beyrut 1985.
- Mahmud Yeşkuri el-Elusî, **Buluğu'l-Ereb Fi Ma'rifeti Ahvali'l-Arab**, Tashih: Muhammed Behcet el-Eseri, Beyrut 1314, I-III.
- Mari b.Süleyman, **Ahbaru Batariketi'l-Kursi'l-Meşrik Min Kitabî'l-Müceddel**, Roma 1899.
- Muhammed Mustafa Haddara, **eş-Şi'r Fi Sadri'l-İslam ve'l-Asri'l-Emevî**, Beyrut 1995.
- Segal, Judah, **Edessa(Urfa) Kutsal Şehir**, Ter: Ahmet Arslan, İstanbul 2002.
- Sever, Erol, **Asur Tarihi**, İstanbul 1996.
- Şeşen, Ramazan, **Harran Tarihi**, Ankara 1993.
- , "Cezire" **D.İ.A.**, VII. Ankara 2003.
- Şavki Dayf, **Tarihu'l-Edebi'l-Arabî el-'Asru'l-İslamî**, Kahire 1963.
- Ülken, Hilmi Ziya, **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, İstanbul 1935.
- et-Taberi, **Tarihu't-Taberî**, Tah: Muhammed Ebu'l-Fida, Beyrut 1982, I-XII.
- Tahir el-Cezairî-Muhammed Kürd Ali, **Resailu 'Abdü'l-Hamîd**, Tunus H.1318.
- Welhusen, Julius, **İslamın En Eski Tarihine Giriş**, Çev: Fikret İşıltan, İstanbul

1960.

Yakut, el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldan**, Beyrut, I-V.

-----, **Mu'cemu'l-Udeba**, Kahire 1980, I-XVIII.

Yusuf el-İş, **ed-Devlatü'l-Emevîyye ve'l-Ahdasü'l-Leti Sabakatha İbtideen Min Fitneti Osman**, Dimaşk 1988.

ez-Ziriklî, Hayru'd-Din, **el-A'lam**, Beyrut 1995, I-XIII.